

УДК 159.9.07:378.91

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-3.37>**О. С. Пономарьов**

кандидат технічних наук,
професор кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами
імені академіка І. А. Зязюна
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

К. Ю. Підгорний

аспірант кафедри педагогіки і психології управління
соціальними системами
імені академіка І. А. Зязюна
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ЛІДЕРІВ У СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглянуто важливість і суспільну значущість особистісного розвитку студентів. Особлива увага приділяється виявленню потенційних лідерів та організації їхньої наступної цільової підготовки. Проаналізовано характерні ментальні, соціально-психологічні й життєво-ціннісні особливості сучасного студентства. З'ясовано їхній вплив на формування, розвиток та прояви лідерства. Показано, що один із надзвичайно важливих компонентів системи цільової підготовки лідерів полягає в забезпеченні належного рівня їхнього особистісного розвитку і сприянні успішній реалізації їхнього специфічного креативного лідерського потенціалу. Продемонстровано, що сенс особистісного розвитку лідера полягає в системній єдності високого рівня його професійної і соціальної компетентності та розвинутої здатності ефективно впливати на інших людей, не звертаючись до використання силових методів тиску на них. Зазначається, що об'єктивна потреба в лідерах здатна долати бар'єри й ускладнення, зумовлені значним розшаруванням студентства за матеріальним станом і ментальними проявами. Наведено низку обставин, які перешкоджають задоволенню потреби студентства в лідерах.

Наголошується, що в забезпеченні належного характеру особистісного розвитку лідерів у студентському середовищі надзвичайно важливу роль відіграє цілеспрямований педагогічний вплив. Його ефективність визначається гармонійним поєднанням професійної і соціальної компетентності викладача та належної педагогічної майстерності з його розвинутою загальною і професійною культурою, професійно значущими особистісними рисами і якостями. У своїй системній єдності ці його характеристики зумовлюють виникнення своєрідного синергетичного ефекту.

Особливого значення набуває визначення, цільове створення та неухильне дотримання системи специфічних педагогічних умов, призначених для сприяння особистісному розвитку студентських лідерів і безпосередньо спрямованих на допомогу їм в успішній реалізації їхнього творчого лідерського потенціалу. Наведені та розглянуті основні з таких умов. При цьому їхнє значення може посилюватися в разі залучення студентів-лідерів до виконання тих чи інших відповідальних доручень та до науково-дослідної роботи.

Обґрунтовано необхідність формування у студентському середовищі атмосфери духовності й товариськості, зацікавленості в оволодінні не тільки професійними знаннями, а й досягненнями загальної та професійної культури. Розкрито провідну роль виховної спрямованості освітнього процесу як основи особистісного розвитку потенційних лідерів.

Ключові слова: лідер, студентське середовище, особистісний розвиток, педагогічні умови, проектування освітнього процесу, педагогічний вплив, норми взаємовідносин, відповідальність.

Загальна постановка проблеми. Вища школа традиційно вважається основним джерелом підготовки не просто кадрового забезпечення суспільних потреб у фахівцях різного профілю підготовки й рівня кваліфікації, але ще й справжньої національної еліти і лідерів. Істотну роль у виконанні цього вкрай важливого і відповідального завдання відіграє науково-пе-

дагогічний персонал. Йдеться, перш за все, про гармонійне поєднання високого рівня професійної й соціальної компетентності викладача та належної педагогічної майстерності з його розвинутою загальною і професійною культурою, професійно значущими особистісними рисами і якостями. У своїй системній єдності ці характеристики зумовлюють виникнення

своєрідного синергетичного ефекту, реалізацією якого постає педагогічний вплив на студентів.

Однак для того щоб зробити цей вплив найбільш ефективним, необхідна низка специфічних педагогічних умов. Їх створення, дотримання та можливість своєчасного адаптування до конкретних ситуацій необхідно передбачати вже на етапі проектування освітнього процесу. Воно включає визначення цілей, змісту і характеру професійної підготовки та особистісного розвитку майбутніх фахівців-лідерів. Однак через широке розмаїття індивідуальних якостей, цілей, прагнень та інтересів студентів створення адекватних педагогічних умов для належного розвитку потенційних лідерів виступає серйозною як дидактичною, так і методичною та організаційною проблемою.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми свідчить про її безсумнівну соціальну важливість, теоретичну і прикладну значущість. При цьому більшість дослідників зосереджують свою увагу на тих чи інших проблемах та аспектах лідерства як специфічного суспільного феномену. Поряд із уже традиційними дослідженнями природи і проявів феномену лідерства, переважно пов'язаних із харизмою, з'являються нові напрямки. Досить послатися на роботи С. Уолтера, Г. Фейрхольма, Р. К. Грінліфа (Greenleaf R.K.) і Л. Спірса (Spears L.), які досліджують особливості лідерства як служіння [12], або Р. Блекбая (Blackaby R.), який розглядає духовне лідерство як шлях людини до Бога [10]. Р. Рассел (Russell R.) та А. Стоун (Stone A.) здійснюють огляд атрибутів служіння як функції лідерства в контексті розробки його практичної моделі [13]. У свою чергу, С. Сенджая (Sendjaya S.) та Дж. Саррос (Sarros J.) аналізують витоки лідерства як служіння, розвиток цього феномену та його застосування в організаціях [14]. На проблемах навчання лідерству зосереджує увагу Дж. Адаір у своїй концепції функціонального лідерства [1].

Із системних позицій В. Галузяк, О. Акімова та Є. Громов розглядають підходи до розуміння самого феномену лідерства та аналізують зарубіжний досвід виховання лідерів [2]. Важливим аспектам проблеми присвячена й робота, в якій К. Слесик розглядає складні процеси виховання лідерів [8]. Питання особистісного розвитку лідера в процесі його виховання постають і в центрі уваги О. Пономарьова та А. Черкашина [6]. Специфічні проблеми становлення студентських лідерів досить детально розглядає М. П. Чепіга [9]. Розвиток лідерського потенціалу виступає предметом системних досліджень О. Романовського, В. Бабаєва, В. Мороза, С. Пазиніча, Н. Підбуцької, А. Книш, Т. Гури, І. Костирі, М. Чеботарьова та інших.

Переважну більшість публікацій із проблем лідерства відрізняє більш чи менш чітка орієн-

тація на уміння й готовність виконання лідерами специфічних функцій, притаманних управлінській діяльності. Між тим потреби в лідерах і функції, які їм доводиться виконувати, далеко не обмежуються лише сферою управління, як і форми участі лідерів у спільній діяльності людей. А цей аспект практично лишається поза увагою дослідників.

О.О. Нестуля та С.І. Нестуля акцентують увагу на тому, що, «на відміну від адміністрування й менеджменту, лідерство ґрунтується на взаємній довірі й відповідальності між керівником і підлеглими, завдяки яким вони й стають лідером і послідовниками». Учені при цьому спеціально підкреслюють той факт, що «лідер будує свої відносини з послідовниками на основі авторитету та впливу, а не влади та примусу, виказуючи глибоку зацікавленість у розвитку потенціалу кожної особистості» [5, с. 5].

Істотні переваги лідерської парадигми управління сприяють поширенню як дослідження проблем лідерства, так і його впровадженню в реальну практику діяльності підприємств та організацій у різних сферах суспільного життя. Перш за все це стосується економічно розвинених країн. Як приклад можна навести помітне посилення уваги до розвитку лідерства, до цільової підготовки лідерів та розвитку їхнього лідерського потенціалу, яке спостерігається в США, Японії, Китаї та в країнах Європейського союзу.

Недостатньо вирішеними аспектами проблеми виступають відсутність системного аналізу підходів до організації професійної підготовки лідерів та їх цілеспрямованого особистісного розвитку в системі освіти. А тут має місце цікава взаємодія студента як потенційного лідера як з іншими студентами, так і зі студентським середовищем групи, курсу і факультету взагалі, його стосунки з педагогами. Значну роль у розвитку лідерського потенціалу відіграють умови суто педагогічної природи, в яких відбувається освітній процес. Вони ж якраз ще вкрай недостатньо уваги дослідників привертають до себе.

Мета статті й полягає у викладі результатів досліджень і спостережень того, як певні педагогічні умови сприяють особистісному розвитку лідерів чи, навпаки, гальмують його. При цьому мається на увазі визначення не тільки самих цих умов, але й методів та способів цілеспрямованого педагогічного впливу на студентів, який би забезпечував системну єдність формування в них високого рівня професійної компетентності, моральності й духовності та чітких світоглядних позицій. Передбачається показати, що саме ця єдність виступає визначальним чинником їхньої психологічної готовності до успішної фахової діяльності, їхньої відповідальності та максимальної реалізації особистісного творчого потенціалу.

Виклад основного матеріалу вважаємо за доцільне почати з твердження, що сенс лідерства як феномену є набагато ширшим, ніж це прийнято вважати. Дійсно, справжнім лідером є людина, вплив якої на її оточення здійснюється не нею самою, а її діяльністю, поведінкою і життєвою позицією. Справа в тому, що завдяки цьому такі лідери затверджують норми взаємовідносин, ставлення до спільної діяльності й духовно-моральні засади суспільного життя. Вони фактично виступають носіями і своєрідними трансляторами загальної і фахової культури у своєму професійному середовищі. Саме такі риси і здібності можна відносно легко виявити у студентів, оскільки вони досить чітко проявляються і стають вагомою підставою для поважного ставлення до їх носія з боку інших студентів та викладачів.

Студентам цієї категорії притаманні виразна цілеспрямованість навчання, наявність життєвої стратегії й чітке прагнення до її послідовної реалізації. Вони звичайно підпорядковують свою діяльність і поведінку успішному досягненню заздалегідь визначених цілей, раціонально планують свій час, використовуючи принципи та рекомендації самоменеджменту. Однією з характерних рис таких студентів слід вважати розвинене почуття відповідальності. Для багатьох із них це почуття поширюється на навколишній простір. Вони вважають за необхідне наведення порядку і дисципліни у своєму середовищі відповідно до свого їх розуміння і свого бачення шляхів і способів реалізації цього порядку.

Показово, що в більшості випадків такі потенційні лідери навіть зовсім не прагнуть підпорядкувати собі інших студентів чи вести їх за собою. Їхня ж вимогливість зумовлена бажанням створювати суто для себе комфортні умови, оскільки будь-який безлад може їх нервувати. Оскільки ж таке їх бажання в більшості випадків відповідає об'єктивним потребам соціуму, в тому числі й розумінню студентського середовища, воно стає взаємоприйнятним, а його носій отримує не тільки задоволення, а й завойовує авторитет. Цьому сприяють і його успіхи в навчанні та в інших видах діяльності, його духовно-культурний та особистісний розвиток. Так він набуває статусу лідера.

Надзвичайно важливу роль у формуванні й становленні майбутніх лідерів мають відігравати моральні компоненти виховання студентів та збагачення їхнього духовного світу. Невипадково Дж. Адаїр стверджує, що «справжнє лідерство обов'язково має моральний і духовний вимір. Без нього можна стати хорошим лідером у технічному сенсі цього слова, але ніколи – справжнім лідером» [1, с. 91]. У наш же вкрай технологізований час надзвичайно широким стало розповсюдження технократичного типу мислення, діяльності і взаємодії. Він породжує надмірний прагматизм та без-

духовність, веде до втрати самої потреби у дружбі й любові, у дружньому спілкуванні.

Як свідчать результати наших опитувань, у сучасному студентському середовищі набувають поширення індивідуалізм та егоїзм, відверте нехтування соціальними функціями. Усе це призводить до деформації життєвих цінностей, дегуманізації міжособистісних взаємовідносин та переважання індивідуальних інтересів над суспільними. На цьому тлі особливо чітко простежується, як на наведені обставини накладається майнове і станове розмежування. Але, як це не парадоксально, саме в цій ситуації, втрачаючи життєві орієнтири, більшість студентів відчувають потребу в лідерах. Маються на увазі люди, яким би ці студенти довіряли та яких були б готові наслідувати.

Однак задоволення цієї вкрай важливої потреби істотно ускладнює ціла низка таких обставин. По-перше, значна частина сучасного студентства досить скептично ставиться до понять дружби, товариськості, безкорисливості тощо. Тому їм важко «переступити через себе» й визнати іншого студента хоча у якомусь відношенні вищим чи кращим, чи надійнішим за себе, іншими словами, визнати його лідером.

По-друге, поступове усвідомлення конкуренції в освіті та у впливі її якості на можливості майбутньої професійної діяльності постає певним механізмом стримування потенційних лідерів у їхніх проявах готовності прийти на допомогу іншому студентові. По-третє, поширення технократичного мислення звужує освітній процес до навчання при невмінні, а то й відверте небажання окремих викладачів займатися проблемами виховання та особистісного розвитку студентів. По-четверте, як це не прикро визнавати, в системі вищої школи мають місце прояви корупції, коли оцінка виконує роль об'єктивного мірила рівня не знань, а матеріальних можливостей студента та совісті викладача. Педагогом же його не вважаємо можливим назвати. Можна наводити й інші супутні обставини, що ускладнюють можливості задоволення потреби студентів у лідерах, але й цих достатньо. Вони носять об'єктивний характер, усунути їх практично неможливо, тому слід шукати способи впливу на студентство, які спрацьовують і за наведених обставин. Такі способи тісно пов'язані з постаттю педагога, його професіоналізмом, культурою та морально-вольовими й етичними принципами і переконаннями.

Ретельний аналіз і належне урахування наведених обставин і відкривають доцільні шляхи і способи успішного їх подолання і створення сприятливих ситуацій для виявлення потенційних лідерів у студентському середовищі та забезпечення їх необхідного особистісного розвитку і визнання їхнього лідерського статусу з боку

середовища. Літературні дані та наш власний багаторічний педагогічний досвід і наукові дослідження переконливо свідчать, що сукупність цих шляхів і способів, належним чином систематизована та упорядкована, являє собою чітку систему педагогічних умов. Вони мають бути спеціально створювані для ефективного розв'язання проблем професійної підготовки й особистісного розвитку студентських лідерів та сприяння розвитку й успішній реалізації їхнього лідерського потенціалу.

Першою із цих педагогічних умов виступає активне включення в освітній процес завдання з формування і розвитку духовного світу студентів. Духовність значною мірою нейтралізує зазначені вище негативні обставини і сприяє виникненню у студентів доброзичливого ставлення один до одного і визнання ними лідерів. Не випадково один із відомих сучасних українських філософів Сергій Кримський підкреслював, що «духовність дає змогу особистості обертати засвоєння зовнішнього світу на шлях до самого себе. А цей шлях є найдовшою дорогою, яку проходить особа в житті» [3, с. 9]. Уявляється цілком зрозумілим, що шлях до себе допомагає формуванню у студентів людяності взаємовідносин та відповідальності лідерів за тих, хто йде за ним.

Другою надзвичайно важливою педагогічною умовою постає послідовне впровадження гуманізації та демократизації освітнього процесу, забезпечення його бінарного характеру й безумовної поваги до особистості студента. Вона передбачає визнання його неповторної індивідуальності, права на самостійну думку й вільний розвиток. Як свого часу справедливо писав Н.О. Лосський, «перетворення економічного ладу має керуватися думкою, що свобода розвитку особистості є принцип цінніший, ніж довершене задоволення матеріальних потреб» [4, с. 497]. При цьому потенційний лідер повинен розуміти, що його прихильники та послідовники, проявляючи самостійність думок, збагачують можливості його успішного функціонування й ефективності управління спільною діяльністю.

Третя педагогічна умова полягає у спрямованості освітнього процесу на формування і розвиток креативних здібностей майбутніх фахівців. Необхідність цього їх розвитку значною мірою зумовлена тим, що, з одного боку, діяльність лідера часто відбувається в умовах істотної інформаційної невизначеності та ризику. За цих умов традиційні управлінські дії та рішення здебільшого не спрацьовують. З іншого ж боку, як доведено О.Г. Романовським та одним з авторів цієї статті, успіх лідерів часто пов'язаний із парадоксальним характером їхніх дій та рішень [7]. В основі ж цієї парадоксальності звичайно лежать здатність лідерів системно підходити до аналізу проблемних ситуацій, панорамне бачення можливих результатів і наслідків рішень, які вони при-

ймають, а також достатньо розвинена інтуїція. До того ж реалізація лідером своїх креативних здібностей здійснює сильне враження на його прихильників і навіть здатна розширювати їхнє коло за рахунок його колишніх опонентів.

Четверта педагогічна умова належного особистісного розвитку лідерів у студентському середовищі полягає у високій професійній компетентності, педагогічній майстерності, загальній і професійній культурі викладача. Цілісна сукупність цих якостей допомагає йому зацікавлювати студентів, у першу чергу потенційних лідерів і посилювати мотивацію їхньої навчально-пізнавальної діяльності. А саме навчальні досягнення лідера в поєднанні з його харизмою і морально-вольовими якостями сприяють його сприйняттю іншими студента як справжнього лідера. Його ж прагнення наслідувати авторитетного педагога, культуру і творчі прояви, відповідальність і доброзичливість упорядковують і посилюють процеси особистісного лідерського розвитку. Ця умова характерна й тим, що студентський лідер фактично стає помічником викладача й допомагає йому у згуртованості групи й підвищенні якості освіти.

П'ятою важливою педагогічною умовою постає впровадження в освітній процес моделей поведінки студентів, насамперед харизматиків, завдяки чому вони й отримують змогу затверджувати себе у якості лідерів в середовищі своїх однолітків. Розробка цих моделей ґрунтується на дослідженнях поведінкових аспектів лідерства, які здійснюють Дж. Конже (J. Conger) і Р. Канунго (R. Canungo) [11]. Добре відомо, що студентська група, як і будь-яка соціальна система, має певну структуру, відображенням якої є характер міжособистісних відносин. Але через ці відносини й наповне впровадження бажаних їх моделей з боку педагога у співпраці з харизматиком структура групи може змінюватися у позитивному напрямку, а лідер – зміцнювати свій статус.

Ще однією надзвичайно важливою для особистісного розвитку лідера педагогічною умовою ми вважаємо істотну увагу до формування такої його психологічної культури, яка передбачає посилення морально-вольових якостей, наполегливості, рішучості та стресостійкості. Адже не випадково М.П. Чепига вважає, що «люди, які досягли великих висот, але не володіють твердим, як скеля, стресостійким характером, скочуються донизу, до катастрофи» [9, с. 51].

Нарешті, вважаємо за необхідне навести й таку педагогічну умову розвитку особистісного потенціалу лідерів, як активне сприяння їх залученню до формальних посад старост груп і курсів, функціонерів профспілкових та інших громадських організацій, а також до науково-дослідної діяльності. Важливу роль відіграє і їх залучення до виконання епізодичних доручень, які пов'язані з організацією

й раціональним виконанням групою студентів завдань із певного виду спільної діяльності. Саме в цих випадках їхній лідерський потенціал отримує можливість практичної перевірки, випробування на міцність та ефективність. Водночас тут виявляються і його слабкі місця, над якими йому ще слід наполегливо працювати.

Професіоналізм лідера, його духовність, порядність та відповідальність мають бути домінуючими характеристиками його особистості, світоглядних позицій та моральних принципів. Тому вже в період навчання у вищій школі педагоги повинні допомагати йому вибудувати відповідну життєву траєкторію й послідовну ефективну стратегію її успішної реалізації. Ця траєкторія має бути спрямована на чітке та відносно швидке досягнення відповідним студентом життєвого успіху. Йдеться не тільки про просування кар'єрними східцями, не тільки про високу професійну компетентність і культуру, про досягнення стану справжнього лідера, але й насамперед про можливість лідера почувати себе дійсно щасливою людиною.

Наведені педагогічні умови спрямовані на особистісний розвиток лідера як процес формування активної, діяльної, творчої, конкурентоспроможної та відповідальної особистості, здатної не тільки успішно керувати спільною діяльністю людей, а й впливати на їхній духовний світ і систему гуманістичних життєвих цінностей. І цей її вплив має носити позитивний, суспільно значущий характер. Адже справжній лідер забезпечує не тільки належне функціонування та розвиток відповідної соціальної системи, але й її плідні взаємозв'язки та взаємодію з загальним соціокультурним простором. Тим самим він активно сприяє соціальному прогресу відповідно до логіки суспільного розвитку.

Висновки. Результати аналізу даних літературних джерел із поставленої проблеми і наших власних педагогічних експериментів, спостережень і бесід зі студентами, насамперед студентськими лідерами, дають нам вагомий підстави дійти низки таких аргументованих висновків.

По-перше, прискорення науково-технічного і соціального прогресу веде до істотного ускладнення суспільного життя. Йдеться не тільки про матеріальні його умови, а й про зміну життєвих цілей і цінностей, сенсу, змісту й характеру духовного світу. За цих умов люди втрачають життєві орієнтири й активну життєву позицію, покладаючи свої сподівання на державу, на керівників та на неформальних лідерів. Таким чином, у суспільстві зростає потреба в лідерах. Аналіз же провідних тенденцій суспільного розвитку свідчить, що ця потреба із часом зростатиме ще інтенсивніше.

По-друге, однією з характерних особливостей феномену лідерства постає його прояв у відповідній людини в доволі ранньому віці. Однак його

розвиток і тим більше реалізація вимагають активного сприяння з боку середовища, перш за все сім'ї та освіти. У цьому відношенні надзвичайно важливу роль відіграє вища школа, яка здійснює формування професійної і соціальної компетенції майбутнього фахівця-лідера, його виховання та особистісний розвиток. Успіх у виконанні цих завдань визначається рівнем професіоналізму, педагогічної майстерності, загальної і професійної культури викладача. Системне поєднання цих якостей створює синергетичний ефект, який постає потужним чинником особистісного розвитку потенційного лідера та сприяє його становленню.

По-третє, формування та особистісний розвиток лідера в сучасному студентському середовищі являє собою достатньо складне завдання через цілу низку обставин, пов'язаних передусім із характерними особливостями самого цього середовища. Серед них слід зазначити його атомізацію, розшарування за майновими та становими чинниками, вкрай слабкі прояви товариськості в міжособистісних взаємовідносинах, амбітність і небажання визнавати будь-які переваги іншого. Доволі поширеними є надмірний егоїзм та індивідуалізм. Певну роль відіграє й недостатня увага окремих викладачів до завдань з виховання та особистісного розвитку студентів. І ці обставини мають місце на тлі постійно зростаючих потреб соціуму у справжніх ефективних лідерах.

По-четверте, для подолання негативного впливу зазначених обставин на особистісний розвиток лідерів у вищій школі повинна бути розроблена цільова система педагогічних умов, спрямованих на активне сприяння їх особистісному розвитку й максимальній реалізації їхнього креативного лідерського потенціалу в житті й майбутній професійній діяльності. Ця система має ґрунтуватися на цілісній єдності виконання завдань із навчання, виховання та особистісного розвитку потенційних лідерів, на підготовці вільних творчих особистостей, які мають право на свою думку, свої принципи, смаки та ідеали. Завдання освіти полягає тільки в ненав'язливій орієнтації цих думок і принципів у напрямку суспільної значущості.

Перспективи подальших розвідок полягають у системному дослідженні шляхів, способів та інноваційних технологій створення та ефективної реалізації педагогічних умов, які б надійно забезпечували можливість бажаного характеру особистісного розвитку студентів – потенційних лідерів. Вкрай важливо також розробити та експериментально перевірити в освітній практиці підходи до формування у студентів командного духу та відповідного характеру мислення. Уявляється, що це сприяло б зусиллям лідерів із консолідації студентського колективу, формування спільних життєвих цінностей та готовності приходити на допомогу тому, хто її потребує.

Список використаної літератури:

1. Адаир Дж. Эффективное лидерство / пер с англ. Ю. Гольдберг. Москва: ЭКСМО, 2003. 320 с.
2. Галузьяк В, Акімова О., Громов Є. Сучасні зарубіжні підходи до розуміння лідерства і виховання лідерів. *Лідер. Еліта. Суспільство*. 2019. № 1. С. 32–53.
3. Кримський С.Б. Заклики духовності XXI століття. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 32 с.
4. Лосский Н.О. Ценность и Бытие. Харьков – Москва : Фолио; АСТ, 2000. 864 с.
5. Нестуля О.О., Нестуля С.І. Основи лідерства. Наукові концепції (середина ХХ – початок ХХІ ст.) : навч. посіб. Полтава : ПУЕТ, 2016. 375 с.
6. Пономарьов О.С., Черкашин А.І. Особистісний розвиток лідера в процесі виховання. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 5. Т. 2. С. 121–127.
7. Романовський О.Г., Пономарьов О.С. Феномен парадоксального лідерства. *Проблеми інженерної освіти*. 2016. № 50-51. С. 300–307.
8. Слесик К. Виховання лідерів. Харків : Основа, 2009. 128 с.
9. Чепига М.П. Як стати студентським лідером. Львів : Вид. ЛНУВМ та БТ ім. С.З. Гжицького, 2015. 86 с.
10. Blackaby R. *Spiritual Leadership: Moving People to God's agenda*. Broadmans Holman Publishers, 2001. 305 p.
11. Conger J., Canungo R. A. *Charismatic Leadership in Organizations: Perceived Behavioral Attributes and their Measurement*. *Journal of Organizational Behavior*. 1994. № 15. P. 439–452.
12. Greenleaf R.K., Spears L. *Servant Leadership: A journey into Nature of Legitimate Power and Greatness*. Indianapolis Paulist Press, 2002. 370 p.
13. Russell R., Stone A. A review of servant leadership attributes developing a practical model. *Leadership Development Journal*. 2002. № 23(3). P. 145–157.
14. Sendjaya S., Sarros J. *Servant Leadership: its origins, development and application in organizations*. *Journal of Leadership and Organization studies*. 2002. № 9(2). P. 57–64.

Ponomaryov O., Podgornyi K. Pedagogical conditions of personal development of leaders in the student environment

The article considers the importance and social significance of personal development of students. Particular attention is paid to identifying potential leaders and organizing their next targeted training. The characteristic mental, social-psychological and life-value features of modern students are analyzed. Their influence on the formation, development and manifestations of leadership has been clarified. It is shown that one of the extremely important components of the system of targeted training of leaders is to ensure the appropriate level of their personal development and promote the successful realization of their specific creative leadership potential. It is demonstrated that the meaning of a leader's personal development lies in the systemic unity of a high level of his professional and social competence and developed ability to influence other people effectively without using forceful methods of pressure on them. It is noted that the objective need for leaders is able to overcome barriers and complications caused by a significant stratification of students in terms of financial status and mental manifestations. There are a number of circumstances that hinder the satisfaction of students' needs for leaders.

It is emphasized that purposeful pedagogical influence plays an extremely important role in ensuring the proper nature of personal development of leaders in the student environment. Its effectiveness is determined by the harmonious combination of professional and social competence of a teacher and proper pedagogical skills with his developed general and professional culture, professionally significant personal traits and qualities. In its systemic unity, these characteristics cause a kind of synergistic effect.

The definition, purposeful creation and strict adherence to a system of specific pedagogical conditions designed to promote the personal development of student leaders and directly aimed at helping them in the successful realization of their creative leadership potential is of particular importance. The main of the following conditions are given and considered. At the same time, their importance may increase in the case of involving student leaders in the implementation of certain responsible assignments and research work.

The necessity of forming an atmosphere of spirituality and camaraderie in the student environment, interest in mastering not only professional knowledge, but also achievements of general and professional culture is substantiated. The leading role of the educational orientation of the educational process as the basis of personal development of potential leaders is revealed.

Key words: leader, student environment, personal development, pedagogical conditions, designing of educational process, pedagogical influence, norms of mutual relations, responsibility.